

enigermate dat Wentholt zijn studie gebaseerd heeft op literatuur en een bescheiden hoeveelheid gedrukte documentatie. Helaas maakt hij niet waar wat de titel van dit deel: 'de relatie in de praktijk', belooft. Hij geeft opvattingen en voorstellingen weer, behandelt de afbraak van het instituut na 1960 en gaat uitvoerig in op de discussie van de laatste twintig jaar, welke rol het geloof nog zou kunnen spelen. Daarmee lijkt hij zich overgegeven te hebben aan de wel vaker voorkomende, maar valse veronderstelling dat theorie en werkelijkheid samenvallen. De priester in de praktische uitoefening van zijn rol als geestelijk adviseur komt men niet tegen. Wentholt doet daarover wel uitspraken, maar baseert zich nergens op concrete gegevens; vaak zet hij zijn lezers op het verkeerde been door te doen, alsof het plaatje de realiteit weergeeft.

Een overbodig boek? Zeker niet. Men treft hier de opvattingen over het instituut 'geestelijk adviseur' overeen lange periode, reikend van de oprichting van de eerste RK Werklieden Vereniging door Ariëns in 1889 tot de oprichting van het FNV-secretariaat Levensbeschouwing en Vakbeweging in 1979, bijeen. Dat is handig. Bovendien analyseert Wentholt veel, kritisch ten opzichte van de kerk, maar begripvol ten opzichte van hen die tot de uitoefening van de functie geroepen waren. Dat maakt het lezen van het boek tot een verkwikkelijke aangelegenheid, ook al steekt men er dan niet al te veel nieuws bij op.

J. Bosmans

H. A. Snellen, ed., *Two Pioneers of Electrocardiography. The Correspondence between Einthoven and Lewis from 1908-1926* (Rotterdam: Donker Academic Publications, 1983, 140 biz., ISBN 90 6100 222 2).

In 1924 werd aan de Nederlandse hoogleraar in de fysiologie te Leiden, Willem Einthoven, de Nobelprijs voor geneeskunde toegekend voor zijn werk op het terrein van de electrocardiografie. Al sinds het eind van de achttiende eeuw was bekend dat de contracties van het hart, zoals alle spierwerkingen, gepaard gaan met elektrische stroompjes, maar pas in de tweede helft van de negentiende eeuw gelukte het deze actiestroompjes van het hart te registreren met behulp van electrocardiogrammen. De berekening van de ware vorm van het electrocardiogram was echter nog zo ingewikkeld en de vorm daarom nog zo onzeker, dat klinische toepassing uitgesloten was. Einthoven bracht hierin verandering door de ontwikkeling van de snaargalvanometer, die hij in 1903 in een vergadering van de Koninklijke Akademie presenteerde. Met dit vernuftige instrument was het mogelijk de electrocardiogrammen rechtstreeks en in de ware vorm te registreren en dan nog op zo'n (betrekkelijk) eenvoudige wijze dat klinisch gebruik nu tot de mogelijkheden ging behoren. Niet alleen de medische wetenschap, ook de hartpatiënten waren ermee gediend.

In de rede die Einthoven in 1925 bij de plechtige uitreiking van de Nobelprijs in Stockholm hield, liet hij — bescheiden als hij was — niet na te vermelden dat talloze andere onderzoekers, teveel om op te noemen, ook zo hun bijdrage aan de ontrafeling van de ware vorm van het electrocardiogram hadden geleverd. Eén van hen wilde Einthoven echter toch wel noemen, namelijk de Engelse hartspecialist Thomas Lewis, zonder wiens werk Einthoven eraan twijfelde of hij wel had kunnen staan waar hij op dat moment stond.

Wat Einthoven toen niet wist, was dat het niet veel gescheeld had of hij had daar ook in feite samen met Lewis gestaan. De invloedrijke Engelse fysioloog A. V. Hill, die zelf in 1922 de Nobelprijs voor geneeskunde had gekregen, had namelijk in 1924 Einthoven samen met Lewis voor de prijs voorgedragen! Zonder succes dus, maar het toont wel aan dat ook in de ogen van collega's de onderzoekingen van Einthoven en Lewis in één adem genoemd behoorden te worden.

Lewis en Einthoven hebben van 1908 tot 1926 met elkaar in correspondentie gestaan en deze correspondentie is vrijwel in haar geheel bewaard door Einthoven (die kopieën maakte van de brieven die hijzelf verzond). H. A. Snellen, die zich al eerder met het werk van Einthoven heeft beziggehouden, heeft deze briefwisseling integraal uitgegeven, er een inleiding aan toegevoegd en er per jaar of twee jaar commentaar bij geleverd. Het is een keurig verzorgde uitgave geworden, die zowel iets laat zien van de wetenschappelijke ontwikkeling als de persoonlijke geaardheid van de briefschrijvers.

De correspondentie begon in 1908 met een eenvoudig verzoek van Lewis om een overdrukje van een artikel van Einthoven. In het jaar daarop kwam Lewis met vragen over de snaargalvanometer die hij in Londen had aangeschaft en zo ontwikkelde zich een gedachtenwisseling waarin Lewis de Leidse hoogleraar met vragen bestookte en commentaar op artikelen vroeg. Einthoven van zijn kant waardeerde de uitwisseling van gedachten, omdat hij in Lewis de man zag die de mogelijkheden van de snaargalvanometer ten volle zou uitproberen. Daarbij waren Lewis' mededelingen een waardevolle bron van informatie over de klinische problemen die met het maken van electrocardiogrammen gepaard gingen. Er kwam — afgezien van een onderbreking tijdens de eerste wereldoorlog — pas een eind aan de correspondentie toen Lewis zich na 1925 ging specialiseren op een ander terrein, de elektrische geleiding van de huid; zijns inziens was de pionierstijd van de electrocardiografie wel ten einde en viel er weinig eer meer te behalen op dat terrein. De laatste brief was van november 1926. (Einthoven stierf overigens kort daarop, in september 1927.)

Bovenstaande zou de indruk kunnen wekken dat er een uitgebreide correspondentie is gevoerd, maar dit is niet geheel juist. Weliswaar zijn er in totaal 107 brieven en briefkaarten de Noordzee overgegaan, maar ettelijke daarvan bevatten niet veel meer dan één regeltje. Bovendien zijn er vele brieven die uitsluitend gewijd zijn aan de zakelijke aspecten van bezoeken van Lewis aan Leiden en van Einthoven aan Londen. Natuurlijk bevatten de niet-wetenschappelijke brieven soms aardige berichten; zo is het bijvoorbeeld instructief te zien hoe er in de drie brieven uit 1919 gesproken wordt over de kwaliteiten van de Hongaarse medicus en latere universiteitshistoricus S. d'Irsay. Het feit dat de man uit een land kwam dat kort tevoren nog in oorlog met Engeland was geweest, was voor Lewis reden niet te proberen hem in dienst te nemen. Maar het werkelijke belang van deze correspondentie zou gelegen moeten zijn in de wetenschappelijke betekenis van de brieven en deze valt enigszins tegen. Zonder de genereuze steun van een farmaceutische industrie uit Duitsland zou deze publikatie dan ook waarschijnlijk niet tot stand zijn gekomen.

K. van Berkel